

УДК: 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2\(54\)-3129-3140](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-3129-3140)

Коваленко Інна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7595-777X>

ПРОТИДІЯ БУЛЕРУ В ПЕВНОМУ КЛАСІ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ЇЇ АДМІНІСТРАЦІЄЮ

Анотація. За даними Національної гарячої лінії для дітей та молоді громадської організації «Ла Страда-Україна», майже кожен третій школяр в Україні зіштовхувався з булінгом у навчальному закладі, переживав приниження та насмішки: 10% – постійно (щонайменше раз на тиждень або частіше); 55% стикаються зі знущаннями від однолітків час від часу; 26% батьків вважають своїх дітей постраждалими від булінгу [1]. Наведені статистичні дані переконливо свідчать про те, що проблема булінгу серед учнів залишається надзвичайно актуальною. Актуальність теми зумовлена непростотою ситуацією в Україні, яка через воєнний час кардинально змінила звичний спосіб життя українців. Зростання рівня тривожності, викликане нинішніми подіями, відчутно впливає на емоційний стан суспільства: збільшується рівень стресу, посилюється дратівливість і прояви агресивної поведінки. В таких умовах особливо важливою стає проблема психологічної, соціальної та емоційної підтримки дітей, які переживають наслідки війни, зміну місця проживання, закладу освіти, втрату звичного оточення друзів та близьких. Окрім цього, останнім часом спостерігається збільшення випадків булінгу в навчальних закладах. Така ситуація зумовлена низкою факторів, серед яких основними є дискримінація серед дітей та їх агресивність. Так, особливості булінгу (цькування) в закладах освіти досить добре вивчені, проте науковці й надалі працюють над розкриттям окремих аспектів цієї проблеми. Зважаючи на реалії війни в Україні, слід відзначити, що профілактика булінгу у контексті активних бойових дій вимагає глибшого аналізу, незважаючи на наявність певних досліджень з цієї тематики, їх кількість поки що залишається обмеженою.

Об'єктом даного дослідження виступає процес соціально-педагогічної профілактики булінгу в середній школі в Україні.

Ключові слова: булінг, булер, протидія булінгу, підтримки дітей, агресивна поведінка, цькування, побої.

Kovalenko Inna Anatoliivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7595-777X>

COUNTERACTION TO BULLER IN A CERTAIN CLASS OF A UKRAINIAN SCHOOL BY ITS ADMINISTRATION

Abstract. According to the National Hotline for Children and Youth of the public organization “La Strada-Ukraine”, almost every third schoolchild in Ukraine has faced bullying in an educational institution, experienced humiliation and ridicule: 10% - constantly (at least once a week or more often); 55% face bullying from peers from time to time; 26% of parents consider their children victims of bullying [1]. The presented statistical data convincingly indicate that the problem of bullying among students remains extremely relevant.

The relevance of the topic is due to the difficult situation in Ukraine, which, due to wartime, has radically changed the usual way of life of Ukrainians. The increase in the level of anxiety caused by current events has a noticeable impact on the emotional state of society: the level of stress increases, irritability and manifestations of aggressive behavior increase. In such conditions, the problem of psychological, social and emotional support for children who are experiencing the consequences of war, changing their place of residence, educational institution, and losing their usual circle of friends and loved ones becomes especially important. In addition, there has been an increase in cases of bullying in educational institutions in recent years. This situation is due to a number of factors, the main of which are discrimination among children and their aggressiveness.

Thus, the features of bullying in educational institutions are quite well studied, but scientists continue to work on revealing certain aspects of this problem. Given the realities of the war in Ukraine, it should be noted that the prevention of bullying in the context of active hostilities requires a deeper analysis, and despite the existence of certain studies on this topic, their number remains limited.

The object of this study is the process of socio-pedagogical prevention of bullying in secondary schools in Ukraine.

Keywords: bullying, bully, anti-bullying, child support, aggressive behavior, child harassment, beatings.

Постановка проблеми. Предметом дослідження у статті є сукупність теоретико-методичних положень щодо соціально-педагогічної профілактики булінгу в освітньому середовищі України.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи: теоретичні методи (аналіз нормативних документів і наукової літератури з обраної проблематики дослідження) та емпіричні методи (психодіагностичні інструменти).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема булінгу серед школярів є досить поширеною в сучасних наукових дослідженнях. Психолого-педагогічні аспекти запобігання булінгу в освітньому середовищі досліджували такі науковці, як В. Андрєєнкова, Л. Бондар [2], Ю. Донченко [3], А. Лякішева

[4], О. Макарова [5], О. Максименко [6], О. Флярковська [7], В. Мельничук [8], Т. Цюман [9] та ін.

Метою статті є аналіз особливостей профілактики булінгу у закладах загальної середньої освіти в Україні.

Для досягнення поставленої мети, під час написання статті, необхідно: провести аналіз нормативно-правового регулювання, що стосується питань протидії булінгу в освітньому середовищі; визначити алгоритм дій та форми роботи адміністрації навчального закладу у випадках виявлення проявів булінгу; окреслити перелік державних органів, відповідальних за моніторинг заходів протидії булінгу в Україні; дослідити роль ювенальної поліції в попередженні та реагуванні на випадки булінгу в закладах загальної середньої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час питання реформи освіти в Україні стає особливо актуальним, зокрема з огляду на необхідність створення безпечного освітнього середовища, особливо в закладах загальної середньої освіти.

У цьому контексті важливим кроком стало ухвалення Верховною Радою України 18 грудня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII [10]. Відповідно до цього нормативного акту було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення [11], зокрема доповнено його новою статтею 173-4, яка запроваджує адміністративну відповідальність за булінг. Окрім цього, зміни були внесені й до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII [12].

За результатами внесених змін, у частині першій статті 1 Закону «Про освіту» [12] додано пункт 3-1, що визначає булінг (цькування) як дії чи бездіяльність учасників освітнього процесу, які спрямовані на фізичне, психологічне, економічне, сексуальне насильство, що можуть здійснюватися, зокрема, через використання електронних комунікацій і спрямовані на малолітню або неповнолітню особу та (чи) такою особою по відношенню до інших учасників освітнього процесу, в результаті чого, могла бути чи була заподіяна шкода психічному чи фізичному здоров'ю постраждалого.

Науковиця О. Макарова наголошує, що ситуація з булінгу (цькування) спричиняє цілу низку педагогічних, психологічних та медичних наслідків. На сьогодні не існує загальноприйнятого й детального визначення цього явища, застосовуються різні терміни, переважно запозичені із західної наукової літератури, а україномовного трактування досі немає. Крім того, відсутня однастайність у розумінні сутності боулінгу, як складного соціально-психологічного феномену [5, с. 141].

Як зазначають автори В. Андрєєнкова та В. Бондар, проблему булінгу вперше детально почав досліджувати норвезький науковець Дан Олвеус, який окреслив це явище в контексті шкільного середовища як ситуацію, за якої учень

стає об'єктом повторюваних і тривалих негативних дій та нападів з боку одного чи кількох інших учнів.

Булінг проявляє себе як феномен із колективним характером, що ґрунтується на динаміці соціальних взаємин у групі. За визначенням Д. Олвеуса, булінг складається з трьох ключових компонентів: він являє собою агресивну поведінку, що включає небажані та негативні дії; ця поведінка має тривалий і систематичний характер; явище булінгу супроводжується нерівністю влади або сили [2, с. 47].

Типовими особливостями прояву булінгу, передбаченими Законом від 18.12.2018 року № 2657-VIII, є [10]:

- систематичність або повторюваність діяння;
- наявність учасників: кривдника (булера), потерпілого (жертви булінгу) та, за наявності, спостерігачів;
- дії чи бездіяльність з боку кривдника, які призводять до завдання психічної чи фізичної шкоди, викликають приниження, страх, тривогу, примушують підкорятися інтересам кривдника та/або спричиняють соціальну ізоляцію постраждалого.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та недопущення жорстокого поводження з дітьми» від 06.06.2024 р. № 3792-IX [13] було внесено зміни до пунктів 8-10 частини 2 статті 25 Закону України «Про освіту» [12], де вказується, що засновник закладу освіти або уповноважений ним орган (особа) зобов'язаний:

– здійснювати контроль, спрямований на запобігання будь-яким привілеям чи обмеженням (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного або соціального походження, сімейного чи матеріального стану, місця проживання, мовних чи інших ознак;

– розглядати усні та письмові звернення (скарги, повідомлення), подані учасниками освітнього процесу або іншими сторонами, що стосуються невжиття заходів для запобігання та протидії насильству і жорстокому поводженню з дітьми у навчальному закладі, а також приймати рішення на основі результатів їх розгляду;

– у випадках вчинення жорстокого поводження з дитиною керівник навчального закладу розглядає відповідні усні і письмові заяви (скарги, повідомлення) про такі випадки протягом 24 годин з моменту їх надходження та у разі виявлення ознак жорстокого поводження з дитиною негайно інформує про це батьків, інших законних представників дитини. Крім того, керівник закладу освіти письмово повідомляє компетентний підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей.

Упродовж останніх років як в Україні, так і у світі все більшої актуальності набуває проблема булінгу в дитячому середовищі. Переважно увага концентрується на вдосконаленні системи запобігання булінгу в закладах освіти,

однак дедалі активніше досліджуються аспекти його протидії у позашкільному просторі та цифровому середовищі.

О. Максименко здійснила поглиблений правовий аналіз повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин щодо запобігання булінгу серед дітей, розширивши перелік суб'єктів, залучених до цієї сфери. Науковиця підкреслила, що суб'єктами адміністративно-правової взаємодії можуть виступати органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також об'єднання громадян та інші [6, с. 392-393].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для забезпечення якісної профільної середньої освіти», ухваленим 15.07.2021 р. № 1658-IX [14], було внесено доповнення до частини першої статті 1 Закону України «Про освіту» [12], а саме пункт 2-1:

2-1) безпечне освітнє середовище – це комплекс умов у закладі освіти, які виключають ризик завдання фізичної, матеріальної чи моральної шкоди учасникам освітнього процесу, що є наслідком недотримання санітарних, протипожежних і будівельних норм та правил, вимог кібербезпеки, захисту персональних даних, якості та безпечності харчових продуктів, через фізичне і психологічне насильство, експлуатацію, дискримінацію за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивої інформації тощо), а також через пропаганду або агітацію, зокрема із застосуванням кіберпростору.

У п. 1 статті 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX [15] визначено поняття безпечного освітнього середовища як сукупність умов у закладі освіти, які виключають можливість завдання фізичної, матеріальної та/або моральної шкоди учасникам освітнього процесу, що включає захист відповідно до законодавства про кібербезпеку, захист персональних даних, а також запобігання фізичному та/або психологічному насильству, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниженню честі, гідності, ділової репутації (булінг чи цькування, поширення неправдивої інформації), пропаганди та/або агітації, у тому числі через використання кіберпростору.

Згідно статті 30 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [10], заклади освіти зобов'язані забезпечити відкритий доступ на своїх веб-сайтах до правил поведінки здобувачів освіти у навчальному закладі, плану заходів із запобігання та протидії булінгу, а також порядку подання і розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їхніх батьків тощо.

Змінами до статті 73 цього ж Закону передбачено, що Освітній омбудсмен отримує право здійснювати перевірку заяв про прояви булінгу в закладах освіти, оцінювати повноту і своєчасність заходів реагування на такі випадки зі сторони

педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти, а також отримувати від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки дані про загальну кількість випадків булінгу в освітніх установах за визначений період.

Прийняття даного Закону органічно узгоджується з впровадженням із 1 січня 2019 року посади освітнього омбудсмена. Законопроект уже схвалено, і тепер залишається чекати на підпис Президента України та його офіційне оприлюднення.

На переконання багатьох дослідників і практиків, формування результативної освітньої системи є складним і надзвичайно важливим завданням. У зв'язку з цим педагогам вкрай необхідно володіти ефективними інструментами для досягнення цієї мети. Одним із таких засобів може слугувати документ закладу «Кодекс безпечного освітнього середовища» [16].

Формування та підтримка безпечного освітнього середовища в навчальному закладі є безперервним процесом, що передбачає пошук нових можливостей і ресурсів.

Взаємодія між учасниками освітнього процесу повинна ґрунтуватися на принципах взаємної довіри, доброзичливості, схвалення та толерантності. Однак, у сучасних умовах все більшої актуальності набуває проблема булінгу серед учнів. Майже у кожному класі є учні, які стають об'єктами насмішок і знущань.

Кривдником або булером є учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, яка здійснює булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу.

Жертва булінгу або постраждалий – учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування).

Спостерігачі є свідками або безпосередніми очевидцями проявів булінгу (цькування).

Запобігання різним видам булінгу вимагає застосування окремих системних підходів і спеціальних засобів. Законодавство зобов'язує керівників навчальних закладів створювати безпечне освітнє середовище, де виключені будь-які прояви насильства та булінгу.

Окрім того, керівник закладу освіти [17, с. 62]:

- розробляє, затверджує та опубліковує план дій, спрямованих на запобігання і протидію булінгу (цькуванню) в освітньому закладі;
- розглядає заяви про випадки булінгу та приймає рішення щодо проведення відповідного розслідування;
- вживає необхідних заходів реагування;
- забезпечує реалізацію заходів із надання соціальної та психолого-педагогічної допомоги учням, які призвели до булінгу, стали його свідками або потерпіли від булінгу;

- повідомляє органу Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

У боротьбі з булінгом у школі ключова роль належить учителям. Однак їхні зусилля можуть бути ефективними лише за наявності підтримки з боку адміністрації школи, батьків, місцевої влади та громадських організацій. Для досягнення успіху у подоланні випадків насильства в шкільному середовищі необхідно [4, с. 54-55]:

➤ всі члени шкільної спільноти повинні дійти до спільного розуміння, що насильство, булінг, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання та прояви нетерпимості в школі є абсолютно неприйнятними;

➤ кожен учасник освітнього процесу має бути обізнаним із різноманітними формами, через які може проявлятися насильство і цькування, а також з наслідками, які вони завдають постраждалим.

Вивчення прав людини та виховання толерантності має бути включено до шкільної програми.

Разом з учнями слід розробити правила поведінки у класі, а згодом – загальношкільні правила. Ці правила повинні бути сформульовані в позитивному форматі, акцентуючи увагу на тому, як слід діяти, а не на тому, чого не варто робити. Вони мають бути зрозумілими, точними та лаконічними.

Дисциплінарні заходи повинні носити виховний, а не каральний характер. Застосування осуду, зауваження чи догани має бути спрямоване на вчинок учня та його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил.

Кожен прояв насильства чи знуцання, а також жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учням необхідно роз'яснювати, що будь-які насильницькі дії, образливі висловлювання є категорично неприйнятними. Реакція на подібні ситуації має бути негайною (зупинити бійку, припинити знуцання) та більш суворою у випадках повторних проявів агресії.

Аналізуючи ситуацію, необхідно ретельно з'ясувати обставини події, вислухати обидві сторони, забезпечити підтримку потерпілому та провести бесіду з кривдником, щоб зрозуміти мотиви такої агресивної поведінки, а також визначити заходи, які унеможливлять повторення подібних випадків у майбутньому. До такого діалогу доцільно залучити шкільного психолога.

Відповідно до ступеня тяжкості скоєного вчинку, можна застосовувати різні заходи: пересадити учнів у класі, запропонувати їм вибачитися, проінформувати батьків через записку або запросити їх до школи, а також позбавити учня права брати участь у позакласних заходах. Необхідно пояснити учням, що навіть пасивне спостереження за випадками насильства чи бійкою надихає кривдника продовжувати такі дії. Свідкам таких ситуацій необхідно захистити потерпілого й за потреби покликати на допомогу дорослих.

Варто впровадити чіткі механізми повідомлення про насильство, щоб учні не боялися інформувати дорослих про подібні випадки. Ці механізми повинні гарантувати учням підтримку та конфіденційність, а також бути тактовними.

Для ефективного запобігання та протидії насильству важливо організувати навчальні заходи з формування навичок конструктивного спілкування та мирного вирішення конфліктних ситуацій;

Для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів [8, с. 90].

Також для протидії насильству у загальноосвітньому закладі освіти, потрібно булеру змінювати колектив та загальноосвітній заклад загалом.

У випадку, коли педагог або інший працівник освітнього закладу стає свідком булінгу, він зобов'язаний повідомити про це керівнику закладу незалежно від того, чи зверталася жертва булінгу з скаргою чи ні.

У разі отримання звернення від дитини, відповідальна особа або орган повідомляє керівника навчального закладу про випадок булінгу в письмовій формі.

Після отримання такої інформації директор школи зобов'язаний розглянути звернення та всебічно дослідити обставини булінгу. З метою вирішення ситуації, керівник освітнього закладу скликає засідання комісії, з розгляду випадків булінгу (цькування), та визначає подальший алгоритм дій.

У разі, якщо комісія встановила, що це був булінг, а не одноразова конфліктна ситуація, директор освітнього закладу зобов'язаний повідомити про це відповідні підрозділи Національної поліції України та службу у справах дітей, а також рекомендувати батькам дитини, яка чинить булінг, змінити загальноосвітній заклад для продовження його навчання.

Основоположними засадами функціонування Національної дитячої «гарячої лінії» виступають принципи анонімності та конфіденційності [1].

Таким чином, у ситуаціях, що відповідають характеристикам булінгу, працівники закладів освіти зобов'язані реалізовувати такі заходи [7, с. 61-62]:

– забезпечення належного рівня безпеки відповідно до чинного законодавства (зокрема, організація постів охорони або встановлення відеонагляду у місцях загального користування);

– впровадження системи безпечного доступу до мережі Інтернет при освітньому процесі;

– моніторинг використання електронних комунікаційних засобів малолітніми або неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу;

– впровадження системи чергування педагогічних працівників на кожному поверсі навчального закладу під час перерв між уроками;

– стимулювання розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, зокрема: формування усвідомлення та визнання цінності прав і свобод кожної людини, здатності захищати власні права та проявляти повагу до прав інших; поглиблення розуміння принципів рівності, недискримінації, толерантності, соціальної справедливості; розвиток здатності до запобігання і розв'язання конфліктів ненасильницьким шляхом; усвідомлення

своїх громадянських прав і обов'язків; формування навичок визначення та аргументованого відстоювання власної позиції з одночасним проявом поваги до інших точок зору, що не суперечать правам та гідності інших осіб; здатність критично аналізувати інформацію, оцінювати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення тощо;

– підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про природу булінгу, його причини, наслідки та про порядок реагування на випадки цькування (булінгу);

– запровадження в закладі освіти культури неприйнятності будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу, на основі принципів взаємної поваги та доброзичливого ставлення .

У разі виявлення дій, що відповідають характеристикам булінгу в освітньому закладі, педагогічні та інші працівники закладу освіти повинні [3, с. 59] вжити невідкладних заходів з метою усунення небезпечного впливу на постраждалого; при необхідності надати долікарську допомогу та викликати бригаду екстреної медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги; у разі потреби звернутися до територіальних підрозділів Національної поліції України; поінформувати керівника освітнього закладу, а також принаймні одного з батьків або іншого законного представника малолітньої чи неповнолітньої особи, яка є учасником булінгу (цькування).

Висновки. Огляд нормативно-правової бази свідчить, що законодавче врегулювання питань протидії булінгу в освітньому середовищі залишається надзвичайно важливим для сучасного українського суспільства.

Законодавством передбачено обов'язок суб'єктів захисту прав дітей створювати безпечне освітнє середовище шляхом своєчасного реагування на випадки булінгу (цькування), впровадження профілактичних заходів та взаємодії з правоохоронними органами для попередження булінгу і притягнення винних до відповідальності.

Нормативно-правові акти спрямовані на захист прав дітей в закладах освіти, запобігання насильству у школах, розвиток правової культури та виховання толерантного ставлення один до одного серед учнів.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти, діють у межах повноважень, визначених чинним законодавством. Вони впроваджують заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу відповідно до Плану заходів, затвердженого центральним органом виконавчої влади у сфері освіти та науки.

У шкільному середовищі ключова роль у подоланні булінгу покладається на вчителів. Однак для ефективного вирішення цієї проблеми їм необхідна підтримка з боку адміністрації школи, батьків, місцевих органів влади та громадських організацій.

Основоположними засадами функціонування Національної дитячої «гарячої лінії» виступають принципи анонімності та конфіденційності.

Література:

1. Ла Страда Україна. Офіційний сайт. URL: <https://la-strada.org.ua>
2. Впровадження моделі «Школа вільна від насильства» в закладах освіти/Андрєєнкова В. Л., Бондар В. І., Войцих Т. В. та ін. К. 2023. 160 с.
3. Карпенко О. Специфіка існування булінгу в закладах загальної середньої освіти в умовах війни / Олена Карпенко, Юлія Донченко. *Наукові записки БДПУ. Сер.: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 1. С.56-62.
4. Лякішева А., Бартків О. Програма соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. Вип. № 4. 2024. С. 47–55. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>
5. Макарова, О. П. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі / Олена Павлівна Макарова // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25.03. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 140-143. ГУБКО
6. Максименко О. В. Правовий аналіз повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин щодо протидії булінгу в дитячому середовищі. *Актуальні питання у сучасній науці: журнал*. 2024. № 10 (28). С. 392-404. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-392-403](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-392-403). 58
7. Калашник О.А. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.
8. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.
9. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ. 2018. 56 с. 17
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> 9
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. 10
12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> 11
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#n94>
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти: Закон України від 15.07.2021 р. № 1658-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-20> 14
15. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
16. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.10.2014 № 630. Офіційний вісник України. 2014. № 95. Ст. 17.
17. Запобігання та протидія булінгу у закладах освіти в умовах воєнного стану: метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 68 с.

References:

1. Sait La Strada Ukraine. Official website. Retrieved from <https://la-strada.org.ua>
2. Andreenkova, V. L., Bondar, V.I., & Voyzih, T.V. (2023). *Vprovadgenya modeli «Shkola vilna vid nasulstva» v zakladah osviti [Implementation of the “Violence-Free School” model in educational institutions]*. Kyiv: [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. & Donhenko, Y. (2023.) *Spezifika isnuvannya bulingu v zakladah zagalnoyi serednoyi osvitu v umovah viynu [Specifics of the existence of bullying in secondary education institutions in wartime]*. Kyiv: [in Ukrainian].
4. Lyakisheva A., & Bartkiv, O. (2024). *Programa sotsialnoi profilaktyky bulingu v seredovyshi starshukh pidlitkiv. [Program for social prevention of bullying among older adolescents.] Politeness. Humanitas. Issue № 4. 2024. P. 47–55 [in Ukrainian]*.
5. Makarova, O.P. (2022). *Buling yak sotsialno-psukhologichna problema v osvitnomu seredovushchi. [Bullying as a socio-psychological problem in the educational environment.] Proceedings from Scientific and Practical Conference "Science and Security". (pp. 140-143). Kharkiv: [in Ukrainian]*.
6. Maksymenko, O.V. (2024). *Pravovuy analiz povnovazhen subyektiv administrativnykh pravovidnosun shchodo protudii bulingu v dutyachomu seredovushchi. [Legal analysis of the powers of subjects of administrative legal relations regarding combating bullying in a children's environment.] Current issues in modern science: journal, 10 (28), 392-404 [in Ukrainian]*.
7. Kalashnik O.A. (2020). *Poperedzhenya nasulstva v zakladah osvitu: metoduchnuy posibnik dlya pedagogichnuh pratsivnykiv. [Prevention of violence in educational institutions: a methodological manual for teachers]. Charitable Foundation "Women's Health and Family Planning", p.104 Kyiv: [in Ukrainian]*.
8. Andreyenkova, V.L., Melnychuk, V.O., & Kalashnyk, O.A. (2019). *Protudia bulingu v zakladi osvinu: sistemnu pidhid. [Combating bullying in an educational institution: a systematic approach.] Methodological manual. LLC "Agency "Ukraine", p.132 Kyiv: [in Ukrainian]*.
9. Tsyuman, T. P. & Boychuk, N. I. (2018). *Kodeks bezpechnoho osvitnogo seredovushcha. [Code of a safe educational environment]. Methodological manual, p. 56 Kyiv: [in Ukrainian]*.
10. *Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do deiakukh zakonodavchuh aktiv Ukrainu shchodo protudii bulingu pryiniaty 18 grud. 2018 roku No. 2657-VIII. [Law of Ukraine amendments to certain legislative acts of Ukraine on counteracting bullying activity from Desember 18, 2018 No. 2657-VIII] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text 9>*
11. *Kodeks pro administrativni pravoporushenna Ukrainy [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984, Desember 07). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.10> [in Ukrainian]*.
12. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» pryiniaty 5 sept. 2017 roku № 2145-VIII [Law of Ukraine on education № 2145-VIII]. (2017, September 5). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text 11>[in Ukrainian]*.
13. *Zakon Ukrainy «Pro vnesenna zmin do deyakukh zakoniv Ukrainu shchodo zapobigannia naculstvu ta unemozhluvlennia zhorstokogo povodzhennia z ditmu» pryiniaty 6 cher. 2024 roku № 3792-IX [Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Prevention of Violence and the Elimination of Cruelty to Children № 3792-IX] (2024, June 06) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792 20#n94>*
14. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deyakukh zakoniv Ukrainu shchodo vdoskonalennia mekhanizmv formuvannia merezhi litseiv dlia zaprovadzhennia yakisnoi profilnoi serednoi osvitu» [Laws of Ukraine on amendments to certain on improving the mechanisms for forming a network of lyceums for the Introduction of high-quality specialized secondary education №1658-IX] (2021, July 15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-20 14>*

15. Закон України «Pro povnu zagalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine On complete general secondary education № 463-IX] (2020, January 16) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Ministerstvo osvitu i nauky Ukrainy» [On approval of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]; Regulation dated 16.10.2014 № 630. Official Gazette of Ukraine. 95, 2014. Art. 17.

17. Zapobigannia ta protydiia bulingu u zakladakh osvity v umovakh voienного stanu [Prevention and counteraction to bullying in educational institutions under martial law: Methodical recommendations.] Dnipro State University of Internal Affairs, 2025. 68 p. Dnipro: [in Ukrainian].